

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора,
завідувачки кафедри психології та соціології
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
Бохонкової Юлії Олександрівни
на дисертаційне дослідження Толмачевської Вікторії
Олександрівни**

**«Психологічні особливості емоційної експресії у представників
професій з високим емоційним навантаженням», представлену на
здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності
053 Психологія галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»**

Проблема, яка піднімається в дисертаційному дослідженні Толмачевської Вікторії Олександрівни, є важливою для сучасного суспільства. Останнім часом сучасний темп і ритм життя вказує, що питання управління і саморегуляції психічних станів в процесі діяльності займають важливе місце в діяльності з підвищеним психологічним навантаженням та підкреслює їх значимість. Емоції і емоційна експресія, є однією з найцікавіших і досліджуваних тем в психології та інших суміжних науках. Тема жива і динамічна, в якій інтерес викликає кожен процес, механізм, система виникнення і розвитку. Суперечливість концепцій і відсутність послідовності та комплексності вивчення свідчать про актуальність теми дослідження.

Подана до захисту робота В.О. Толмачевської «Психологічні особливості емоційної експресії у представників професій з високим емоційним навантаженням» вивченню місця емоційної експресії в структурі індивідуальних властивостей у представників професій з високим емоційним навантаженням. Наразі існує досить багато невирішених і дискусійних питань відносно цієї проблеми, тому звернення автора до цієї теми заслуговує схвальної оцінки.

Важливим, на наш погляд, є той факт, що представлене дисертаційне дослідження здійснювалося відповідно до плану наукових досліджень кафедри практичної та клінічної психології Одеського національного університету імені І.І.Мечникова, НДР №185 «Соціально-психологічна адаптація та психологічний супровід осіб, зайнятих особливими видами діяльності» (номер державної реєстрації НДР: 0118U001788).

Загалом дисертаційна робота відзначається чіткістю і логічністю на всіх етапах її виконання — як на етапі обґрунтування наукового апарату

дослідження (визначенні актуальності теми, об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження, презентації його методологічної бази і методів), так і при викладенні розділів дисертації та її висновків.

Дисертація належно структурована і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків та змістовних додатків. Дослідження побудоване на достатній джерельній базі, що складає 214 найменувань (з них 41 джерело іноземною мовою). Науковий зміст, термінологія та стиль викладення результатів дослідження відповідає встановленим державним стандартам та вимогам. Основні результати опубліковані у 13 публікаціях, серед них: 4 у наукових виданнях із психології (з яких 3 статті у фахових виданнях, 1 стаття у міжнародному періодичному виданні), 9 публікацій у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його об'єкт і предмет, сформовано мету, викладено завдання та теоретико-методологічні основи, визначено наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, наведено дані про апробацію отриманих результатів, а також впровадження їх у практику.

У контексті підготовки дисертації були поставлені і реалізовані завдання щодо аналізу вивчення емоцій та емоційної експресії були узагальнені підходи щодо дослідження поняття емоційна експресія, її особливостей прояву у професій з високими емоційними навантаженнями: системний підхід, в рамках якого даний феномен розглядається через призму емоційного інтелекту, психологічних механізмів захисту та професійного становлення, в контексті стресу, професійної деформації та емоційного вигорання; фізіологічний підхід, згідно якого емоційна експресія це результат фізіологічних реакцій на події; когнітивний підхід, в рамках якого емоційна експресія розглядається через взаємозв'язок з когнітивними процесами; діяльнісний підхід розглядає емоції та емоційну експресію як великий клас процесів внутрішньої регуляції діяльності; психоаналітичний підхід наголошує на тому, що сприйнятий зовні перцептивний образ викликає несвідомий процес і несвідомо мобілізується інстинктивна енергія; особистісно-динамічний підхід розглядає емоції та емоційну експресію, як показник зміни особистості під впливом зовнішньої дії.

Реалізація зазначених завдань повною мірою описана в трьох розділах дисертації. Так, у першому розділі «Психологічні основи визначення поняття, сутності і структури емоційної експресії» представлено розгляд наукових представлень про особливості емоційної

експресії як психологічного феномену дозволив встановити дисертантці, що: експресія в широкому сенсі - це знакова система психологічних якостей; виразно-зображальні якості мовлення; зовнішні прояви емоцій і почуттів в міміці, пантомімі, голосі і жестах; засіб об'єктивізації психологічних характеристик особистості, її відношення до певної соціокультурної групи; сукупність психологічних утворень, що організовуються в просторово-часовій структурі та динамічно виражаються в зовнішньому вигляді і поведінці людини. На нашу думку, експресія – це набір виразних несвідомих психологічних реакцій, зумовлених задоволенням/незадоволенням потреб або відповідності/невідповідності того, що відбувається, з внутрішніми критеріями.

У другому розділі «Дослідження емоційної експресії у медичного персоналу» описано вибірку, програму та зміст емпіричного дослідження, аналізуються його результати, роз'яснюються кількісні і якісні результати статистичної обробки даних та їх інтерпретація. Дисертантка переконливо обґрунтовує усі складові елементи методологічного та методичного апарату. Обрані методи дослідження є адекватними змісту роботи. Обґрунтовано доцільність виявлення психологічних особливостей емоційної експресії у представників професій з високим емоційним навантаженням.

В третьому розділі дисертації представлено отримані результати емпіричного дослідження, а саме встановлено предиктори емоційної експресії медичних працівників в умовах професійного та психоемоційного навантаження. Предикторами екстрапунітивної направленості емоційної реакції медичних працівників виступають: низькі показники афективно-екзальтованої та циклотимічної акцентуацій, також низькі показники заперечення та високі показники проєкції. Встановлено, що детермінантами реакції екстрапунітивної спрямованості є: високий рівень когнітивно-афективної субшкали депресії, самопочуття, активності та занижений рівень настрою.

Дисертанткою обґрунтовані концептуальні засади тренінгової програми. На основі результатів емпіричного дослідження та враховуючи виявлені етапи психологічної допомоги було вирішено, що програма буде будуватися з урахуванням спрямованості емоційної експресії, а саме, формуватися на принципах зміщення типів прояву до імпульсивної, як до найбільш конструктивної. Алгоритм тренінгової програми для представників екстрапунітивної реакції, буде оснований на зменшенні прояву когнітивно-афективної депресії та зниженого настрою, при демонстрації високої активності. Тоді як алгоритм тренінгової програми для представників

інтропунітивної реакції буде базуватися на зниженні агресії та деперсоналізації. Оскільки основним предиктором імпунітивного типу реакції є емоційний інтелект, то ця складова, однаково включена в алгоритм обох тренінгових програм.

Результати дослідження та його висновки є достовірними. Дослідження базується на якісному аналізі достатньої кількості наукових літературних джерел, обробці емпіричних даних адекватними методами математичної статистики, застосуванні процедур кореляційного та факторного аналізу.

Логічним завершенням дисертаційного дослідження є обґрунтовані висновки, що відповідають поставленим завданням та становлять певний внесок у розробку теорії та практики психологічної науки. Отримані в ході дослідження результати можуть бути успішно використані при розробці у розробці корекційних та едукативних програм збереження професійного здоров'я, котра відображається у розвитку навичок саморегуляції, корекції форми емоційного реагування та зменшенню психоемоційного навантаження; та використання програми викладачами, психологами, та адміністрацією медичних та інших установ для стабілізації психоемоційного стану персоналу.

Акцентуючи увагу на достатньо високому науковому рівні дисертаційної роботи Толмачевської Вікторії Олександрівни як в теоретичному, так і практичному аспектах, слід виділити *окремі зауваження та висловити деякі побажання*:

1. Характеризуючи форми емоційної експресії, дисертантка слушно виокремила внутрішню, зовнішню і нейтральну направленість експресії, зазначила її вплив на професійну поведінку медиків. Однак, цей безсумнівно цікавий матеріал подано частково висвітлені в першому і другому розділі, що є подекуди складним для цілісного сприйняття, одного з найважливішого аспекту дослідження. Подача матеріалу, наприклад, у вигляді схеми взаємозв'язку форми прояву емоційної експресії та її впливу на професійну поведінку істотно полегшило б подачу та сприйняття матеріалу й логіку його розкриття.

2. У першому розділі дисертантка, розкриваючи теоретико-методологічні засади дослідження психологічних питань емоційної експресії у представників професій з високою емоційною напругою зазначає, що експресія виражається на наступних рівнях: індивідуальному, міжособистісному, груповому і культуральному. Це дійсно важливий аспект, однак у представленому дослідницькому матеріалі дані щодо вивчення емоційної експресії на культуральному рівні відсутні. Отже, незрозуміло, чи було проведено дослідження цього аспекту проблеми.

3. На наш погляд, здійснивши аналіз такого психологічного феномену як «Емоційна експресія», дисертантка надає розширену характеристику виокремлених аспектів, що потребує додаткового авторського прояснення.

4. При описанні методик та організації дослідження емоційної експресії та рівнів її прояву, дисертантка описує, що один з етапів проведення дослідження було під час COVID-19. На наш погляд, цей фактор потребує більш детального прояснення.

Проте висловлені зауваження та пропозиції не впливають на загальну високу оцінку дисертацій, яка є зразком ретельного, змістового і добре проведеного дослідження. Зроблені у роботі висновки становлять вагому теоретичну цінність. Слід наголосити на самостійності дослідження, авторському формулюванні теоретичних засад роботи, оригінальності та винахідливості у розробленні поставлених завдань.

Дисертаційна робота Толмачевської Вікторії Олександрівни «Психологічні особливості емоційної експресії у представників професій з високим емоційним навантаженням» є самостійною, завершеною науково-дослідною роботою, яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням, обсягом проведених досліджень відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 року, а її авторка заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – психологія у галузі знань «Соціальні та поведінкові науки»

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри психології та соціології
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля

Підпис Ю. О. Бохонкової засвідчую.
Ст. інспектор відділу кадрів



Юлія БОХОНКОВА

Ольга Куртова